

ОЦІНКА ТЕНДЕНЦІЙ СТАНУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Крошко Ю.О., Гринишин В.Є., Свінцицька Н.О.

Постановка проблеми. Забезпеченість населення достатньою кількістю та якістю продовольством є однією зі складних глобальних проблем людства. Особливо актуальною вона є для країн, що розвиваються, і держав з перехідною економікою, де через слабку розвиненість і неефективність сільськогосподарського виробництва, низьку платоспроможність населення душеве споживання корисних продуктів харчування значно нижче від прийнятих медичних норм. Ця обставина значною мірою загострює проблеми здоров'я людей, провокує соціальну напруженість, формує залежність країни від імпорتنих постачань продовольства. Нестача продовольства підриває основи державної безпеки, суперечить доктрині захисту військових і політичних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання продовольчого забезпечення, формування та функціонування ринків агропромислової продукції є предметом досліджень багатьох науковців, зокрема українських учених: О.М. Алімова, О.Ю. Амосова, І.К. Бистрякова, В.І. Бойка, П.П. Борщевського, Б.М. Данилишина, Л.В. Дейнеко, М.Я. Дем'яненка П.І. Гайдуцького, О.Ю. Лебединської, М.А. Латиніна, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Паламарчук, Б.Й. Пасхавера, П.Т. Саблука, С.К. Харічкова, М.А. Хвесика, А.А. Чухна, Л.О. Шепотько, А.Е. Юзефович, В.В. Юрчишина та ін.

Вагомий внесок у дослідження механізмів державного управління, складові теорії та історії державного управління, у тому числі на місцевому й регіональному рівнях, зробили такі вітчизняні вчені, як В.Б. Авер'янов, В.Д. Бакуменко, М.М. Білинська, В.Г. Бодров, М.І. Долішній, С.І. Дорогунцов, О.М. Іваницька, М.Х. Корецький, О.Г. Мордвінов, В. Мунтіян, П.І. Надолішній, Н.Р. Нижник, О.Ю. Оболенський, В.М. Рижих, І.В. Розпутенко, В.П. Тронь, В.О. Шамрай, О.І. Шапоренко та інші, дослідження яких містять як концептуальний, так і локальний підходи.

Визначаючи безумовну цінність та значущість наукових досліджень згаданих авторів, все ж зауважимо, що проблематика продовольчої безпеки постійно трансформується, що потребує коригування та вдосконалення стратегії й тактики, методів й інструментарію державного управління, що робить оптимальним тематику дослідження.

Постановка завдання. Проведення оцінки тенденцій стану продовольчої безпеки України, виявлення поточних проблем продовольчого забезпечення.

Основний матеріал. У 2012 році середньодобова поживність раціону українця становила 2954 ккал, що на 18,2 відсотка перевищує граничний критерій (2500 ккал). Порівняно із 2011 роком споживання калорій населенням України зросло на 0,1 відсотка.

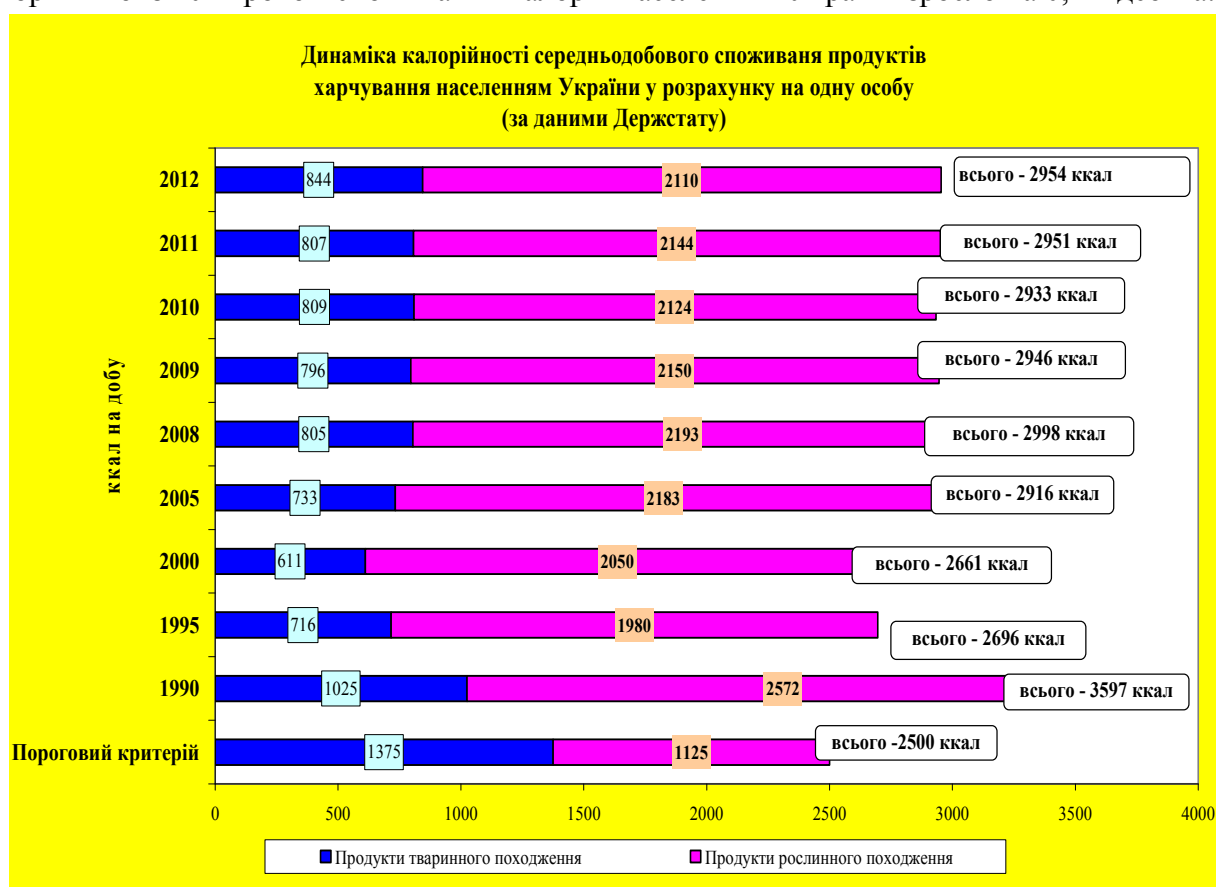

Рис. 1. Добова енергетична цінність раціону людини.

Як і у попередні роки, основну частину калорій українці споживали разом із продукцією рослинного походження. Натомість лише 28,6 відсотка середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що майже у 2 рази нижче за встановлений пороговий критерій (55 відсотків). При цьому, порівняно з 2011 роком кількість калорій, яку споживало населення у вигляді харчових продуктів тваринного походження, зросла на 4,6 відсотка.

Достатність споживання окремого продукту. Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці.

**Розрахунок індикатора достатності споживання продуктів харчування,
на особу на рік, кілограмів**

	Рациональна норма (розрахунки МОЗ України)	Фактичне споживання у 2012 році (дані Держстату)	Індикатор достатності споживання	Довідково: фактичне споживання у 2011 році
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101,0	109,4	1,08	110,4
М'ясо і м'ясопродукти	80,0	54,4	0,68	51,2
Молоко і молокопродукти	380,0	214,9	0,57	204,9
Риба і рибопродукти	20,0	13,6	0,68	13,4
Яйця (шт.)	290	307	1,06	310
Овочі та баштанні	161,0	163,4	1,01	162,8
Плоди, ягоди та виноград	90,0	53,3	0,59	52,6
Картопля	124,0	140,2	1,13	139,3
Цукор	38,0	37,6	0,99	38,5
Олія рослинна всіх видів	13,0	13,0	1,00	13,7

У 2012 році в Україні по більшості основних груп продовольства фактичне споживання знаходилося на рівні, або вище раціональних норм.

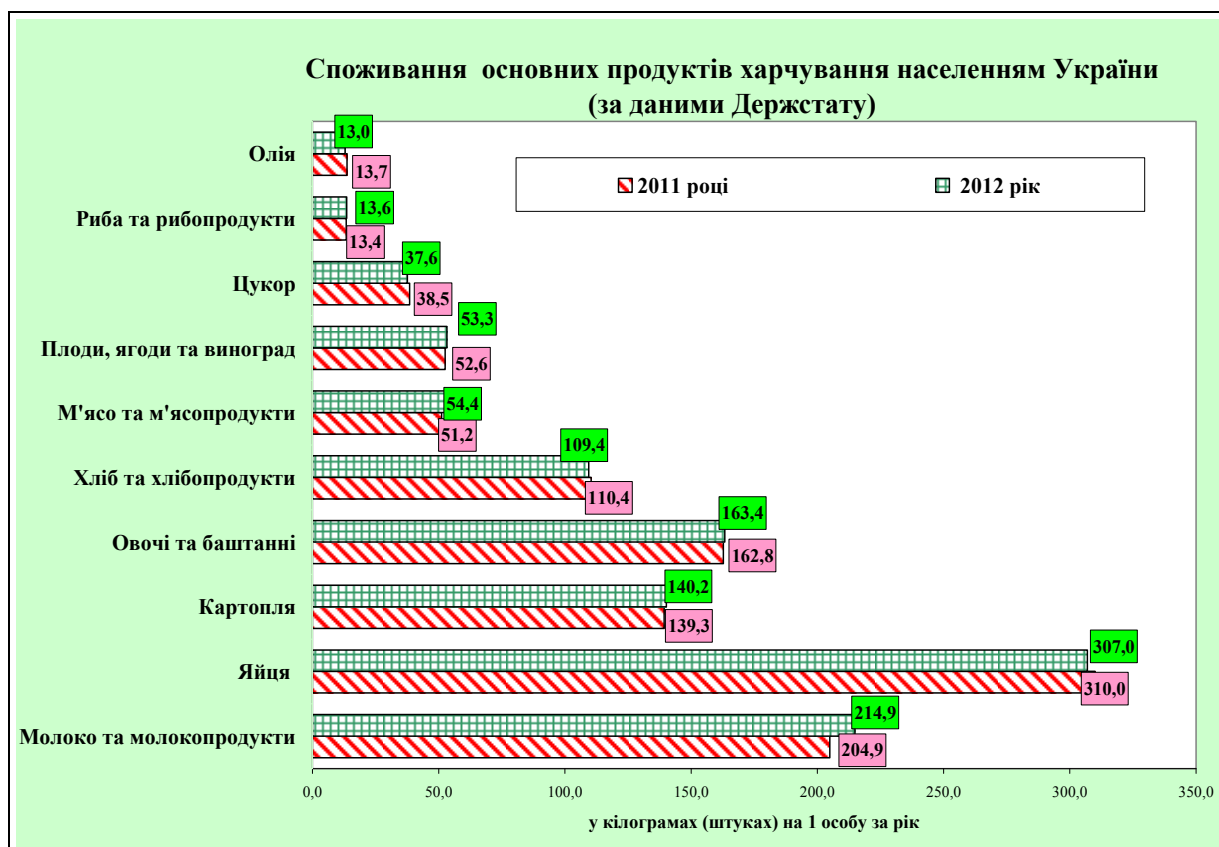

Рис. 2. Споживання основних харчових продуктів населенням України у 2011–2012 рр.

Достатність запасів зерна у державних ресурсах. Незважаючи на все ще помітне відставання фактичного споживання м'ясо-молочної та рибної продукції від раціональних норм, у 2012 році покращилася ситуація із їх споживанням населенням України.

Порівняно з попереднім роком споживання:

- м'яса і м'ясопродуктів зросло на 6,3 відсотка, або на 3,2 кг на особу. Збільшення споживання відбулося як за рахунок нарощування реалізації худоби та птиці у вітчизняними виробниками (на 3,1 відсотка), так і зростання імпорту м'ясопродуктів (в 1,7 рази);
- молока і молокопродуктів збільшилося на 4,9 відсотка, або на 10 кг на особу, що обумовлено зростанням вітчизняного виробництва молкосировини (на 2,6 відсотка);
- риби і рибопродуктів підвищилося на 1,5 відсотка, або на 0,2 кг на особу. У 2012 році збереглася позитивна тенденція до поступового збільшення споживання українцями плодово-ягідної продукції (зростання порівняно з попереднім роком склало 1,3 відсотка).

Таблиця 2.

**Споживання основних видів продовольства у 2012 році у розрізі регіонів
(за даними Держстату), на одну особу за рік; кілограмів, штук**

	Групи продовольства:									
	хліб і хлібо-продукти	м'ясо та м'ясопродукти	молоко і молокопродукти	яйця і яйце-продукти	риба і рибопродукти	овочі і баштанні культури	олії рослинні	цукор і цукровмісні	плоди, ягоди та виноград	картопля
Україна	109,4	54,4	214,9	307	13,6	163,4	13,7	37,6	53,3	140,2
Автономна Республіка Крим	110,1	56,6	185,6	297	13,2	148,8	13,2	36,1	51,5	123,2
Вінницька	122,8	53,0	218,9	318	16,0	174,2	15,2	43,7	54,1	179,0
Волинська	128,8	52,1	242,1	271	11,9	158,9	12,9	39,4	42,7	186,2
Дніпропетровська	102,8	59,6	190,4	324	14,7	167,5	13,9	34,8	62,9	105,9
Донецька	103,8	66,7	200,5	321	15,0	164,3	14,5	38,4	62,7	116,6
Житомирська	123,5	49,3	237,5	321	14,6	148,2	13,9	39,6	47,0	199,7
Закарпатська	120,9	49,3	244,8	285	8,1	153,0	12,9	38,6	49,4	134,4
Запорізька	102,9	54,4	185,1	311	14,1	172,4	13,2	37,9	50,6	112,3
Івано-Франківська	118,7	41,1	259,9	258	8,3	123,4	12,5	37,5	38,6	187,7
Київська	85,0	69,4	215,5	340	17,8	160,5	13,9	32,2	70,8	119,4
Кіровоградська	110,2	51,7	200,0	306	11,3	170,8	12,3	37,0	43,0	145,2
Луганська	112,4	48,7	185,9	301	13,6	156,6	13,7	41,1	43,2	133,3
Львівська	106,0	48,2	226,1	288	10,9	148,0	14,7	36,8	47,9	174,3
Миколаївська	121,2	50,5	230,2	297	16,2	196,6	16,0	43,3	51,6	103,2
Одеська	113,1	46,8	185,4	290	17,7	171,3	14,7	37,2	60,1	102,9
Полтавська	118,4	53,7	230,9	338	13,2	196,9	12,3	35,4	54,9	143,4
Рівненська	113,3	48,9	239,0	304	10,8	150,9	12,1	41,9	39,4	164,3
Сумська	108,2	45,0	209,4	297	10,0	157,1	12,3	37,2	38,7	186,8
Тернопільська	113,2	46,7	246,4	293	9,7	152,1	14,2	32,4	40,9	176,8
Харківська	105,1	56,1	227,7	300	11,1	165,1	12,3	34,1	50,4	120,3
Херсонська	125,8	49,9	196,2	306	15,6	195,9	13,5	42,7	51,9	142,8
Хмельницька	106,7	45,9	240,6	317	9,5	142,5	13,1	33,0	51,5	196,2
Черкаська	122,3	54,6	233,9	312	16,5	191,1	14,5	47,4	54,0	160,1
Чернівецька	118,7	42,9	243,9	304	10,6	168,8	13,0	37,2	55,1	150,8
Чернігівська	120,9	46,3	239,1	281	13,2	174,7	13,4	45,4	41,5	170,4

Як і в попередні роки фактичне споживання за продовольчими групами "хліб і хлібопродукти", "картопля", перевищує раціональну норму, що є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок більш економічно доступних продуктів.

На початок 2013 року у державному інтервенційному фонді було в наявності 1680 тис. тонн зерна, обсяг середньорічного внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно, за даними статистики, становив 6653 тис. тонн. Виходячи з цього, індикатор достатності запасів зерна склав 25 відсотків, що відповідає положенням Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України", статтею 9 якого визначено, що державний інтервенційний фонд має бути сформованим у обсязі не менше 20 відсотків від внутрішнього споживання. Необхідно зазначити, що у 2012 році Аграрний фонд здійснював реалізацію продовольчого зерна, а також борошна за фіксованими цінами, хлібопекарським підприємствам для виробництва ними хліба масового асортименту. Загальний обсяг реалізації Аграрним фондом зерна у 2012 році склав 236 тис. тонн, борошна – 37 тис. тонн.

Товарні інтервенції на внутрішньому ринку дозволили у 2012 році уповільнити зростання цін на хліб масових сортів за рахунок сировинного фактора. За даними Держстату, у 2012 році індекс споживчих цін на хліб склав 102,7 відсотка, у той час як середні ціни на продовольчу пшеницю зросли більш, ніж на 20 відсотків.

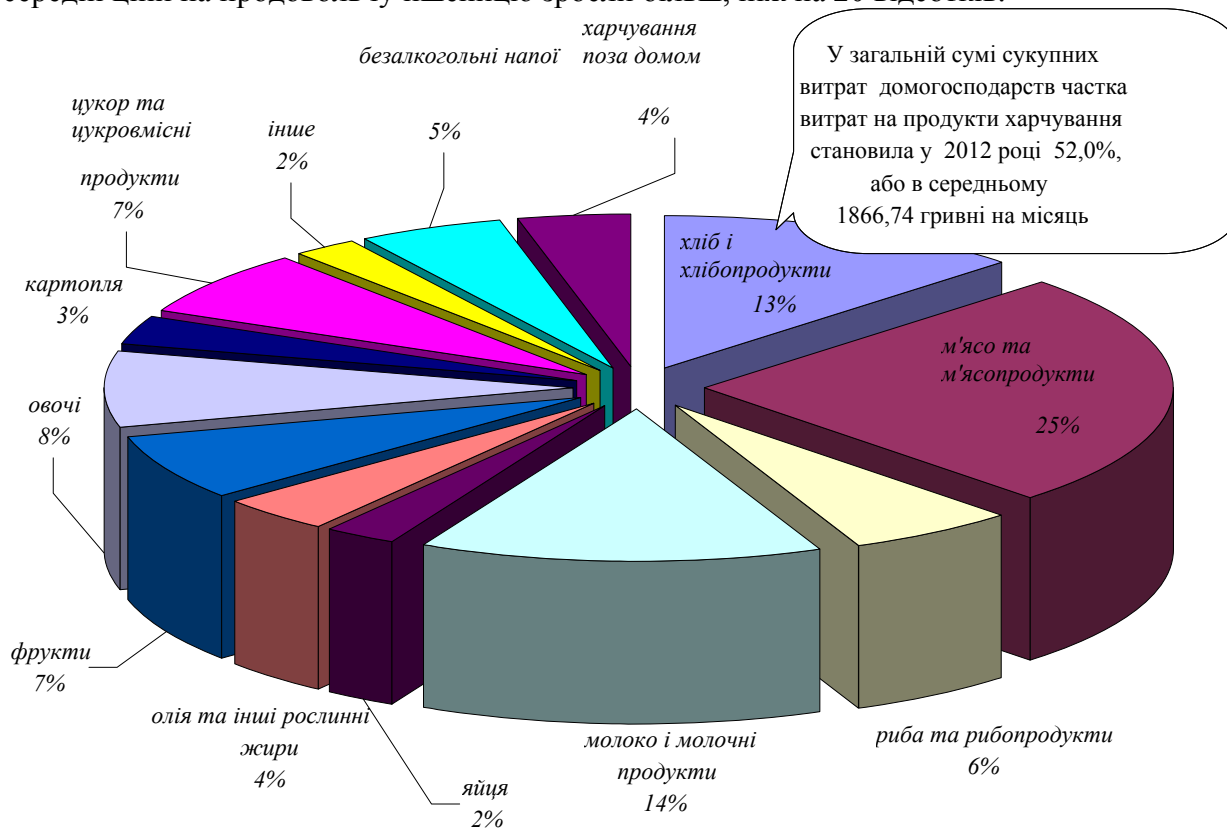

Рис. 3. Структура витрат домогосподарств на харчування у 2012 році, %.

Економічна доступність продуктів харчування. За даними Держстату, у 2012 році сукупні витрати домогосподарств становили 3591,76 гривні на місяць, що на 3,9 відсотка більше проти попереднього року. Із загальної суми домогосподарства витрачали на харчування 1866,74 гривні на місяць проти 1836,69 гривень у 2011 році. Таким чином, індикатор доступності продуктів харчування у 2012 році становив 52,0 відсотка при його 60-ти відсотковому граничному критерії. Порівняно із попереднім роком показник покращився на 1,1 відсоткових пункти.

У загальній структурі витрат на продукти харчування найвищу питому вагу займали витрати на: м'ясо і м'ясопродукти – 25 відсотків (465 грн. на домогосподарство), молоко і молочні продукти – 14 відсотків (258 грн.), хліб і хлібопродукти – 13 відсотків (245 грн.).

Найменшу частину сукупних витрат (до 50-ти відсотків) витрачали на придбання продуктів харчування домогосподарства 9 регіонів України, а саме: Івано-Франківської, Запорізької, Київської, Кіровоградської, Луганської, Миколаївської, Чернівецької областей та міст Києва і Севастополя. Водночас у Рівненській області у 2012 році частка витрат на харчування у сукупних витратах домогосподарств становила 60,3 відсотка, що на 0,3 відсоткових пункти перевищує встановлений граничний критерій для цього індикатора.

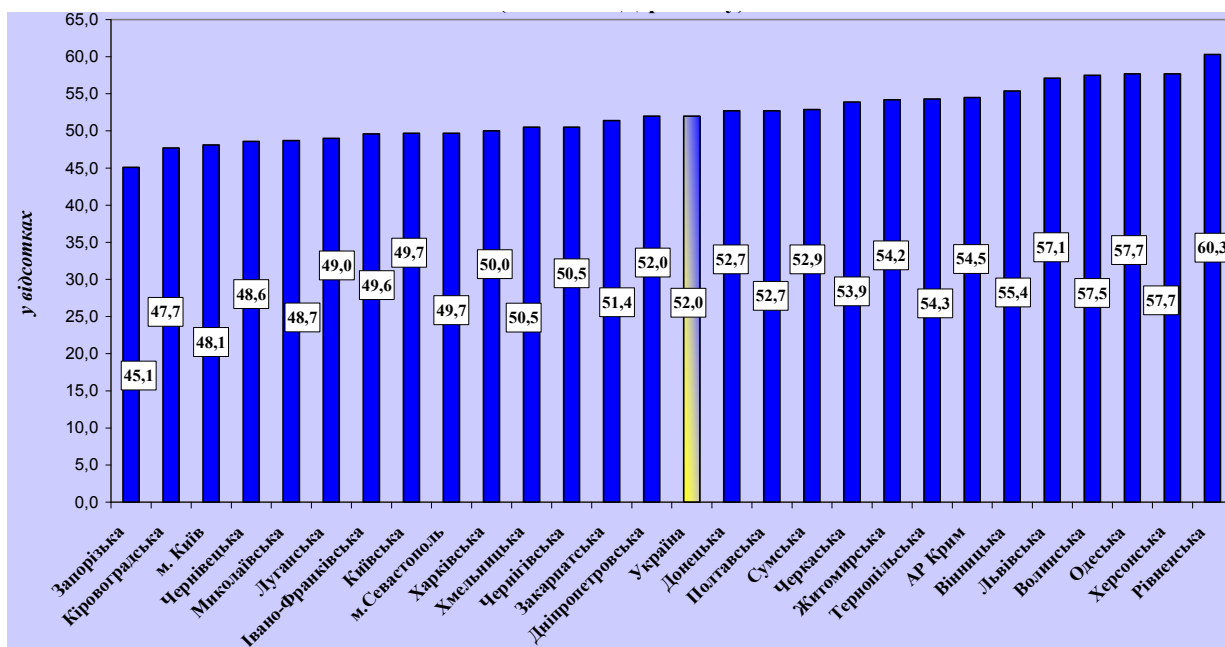

Рис. 4. Питома вага витрат на харчування у структурі сукупних витрат домогосподарств у 2012 р. У розрізі регіонів України (за даними Держстату).

Диференціація вартості харчування за соціальними групами. У 2012 р. 20 % домогосподарств з найбільшими доходами в середньому витрачали на харчування 2366,36 грн на місяць, а 20 % домогосподарств з найменшими доходами – 1462,81 гривні.

Таблиця 3

**Диференціація обсягів продовольчого споживання,
в середньому на місяць на особу; кг**

Показник	Споживання за квінтільними (20%) групами в залежності від розміру сукупних доходів		Співвідношення вищого і нижчого квінтилів
	перший квінтіль (нижчий)	останній квінтіль (вищий)	
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	8,8	9,0	1,02
М'ясо і м'ясопродукти	3,8	6,6	1,74
Молоко і молокопродукти	15,2	24,0	1,58
Риба і рибопродукти	1,4	2,1	1,50
Яйця (шт.)	17,6	21,9	1,25
Овочі та баштанні	8,4	11,5	1,37
Картопля	7,6	7,2	0,95
Плоди, ягоди та виноград	2,6	5,6	2,15
Цукор та цукровмісні вироби	2,7	3,4	1,26
Олія та інші рослинні жири	1,7	1,9	1,12

Коефіцієнт диференціації вартості харчування за соціальними групами становив 1,62 проти 1,60 у 2011 році, тобто впродовж досліджуваного періоду відбулося незначне скорочення диференціації соціальних груп за показником продовольчих витрат. Протягом звітнього року зменшилася чисельність осіб у нижчому квінтилі з 9,6 млн. до 9,5 млн. осіб, а у вищому квінтилі навпаки зросла – з 7,9 млн. осіб до 8,1 млн. осіб.

Ємність внутрішнього ринку окремих продуктів. Індикатор ємності внутрішнього ринку розраховується як добуток річного середньодушового споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення, і є важливою складовою для складання балансів попиту і пропозиції та визначення продовольчої незалежності за окремим продуктом.

Таблиця 4

Оцінка ємності внутрішнього ринку, у тис. тонн

	Ємність внутрішнього ринку (за даними Держстату)		2012 рік у відсотках до 2011 року
	2012 рік	2011 рік	
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	4990	5047	98,9
М'ясо і м'ясопродукти	2478	2339	105,9
Молоко і молокопродукти	9797	9363	104,6
Риба і рибопродукти	620	614	101,0
Яйця (млн. шт.)	14020	14165	99,0
Овочі та баштанні	7452	7440	100,2
Плоди, ягоди та виноград	2432	2405	101,1
Картопля	6394	6368	100,4
Цукор	1713	1758	97,4
Олія рослинна всіх видів	591	625	94,6
із неї олія соняшникова (розрахунково)	450	426	105,6

Порівняно з попереднім роком у 2012 році відбулося збільшення ємності внутрішнього ринку по більшості продовольчих груп. Примітно, що відбулося зростання споживчого попиту на ті види продовольства, споживання яких найбільше відстає від раціональних норм (м'ясні, молочні та рибні продукти). Разом з тим, зниження середньодушового споживання призвело до скорочення ємності внутрішнього ринку за такими групами продовольства: «хліб і хлібопродукти», «цукор», «яйця».

Продовольча незалежність за окремим продуктом. Задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності, у 2012 році, як і у попередні роки, здійснювалося, в основному, за рахунок продукції вітчизняного виробництва.

Найбільш уразливими позиціями, з точки зору імпортозалежності залишаються позиції «риба та рибопродукти», «плоди, ягоди та виноград», «олія рослинна всіх видів», частка імпорту за цими групами у загальному споживанні відповідно становить 71,1; 48,1 та 39,1 відсотка при 30-ти відсотковому пороговому критерії цього індикатора.

Значний відсоток імпорту по групі «олія рослинна всіх видів» обумовлений ввезенням тропічних олій, які не виробляються в Україні (пальмова, кокосова олії тощо), але широко використовуються при виробництві продовольчих та непродовольчих товарів вітчизняними підприємствами. При цьому внутрішній попит на олію соняшкову повністю забезпечувався за рахунок власного виробництва.

У минулому році частка імпорту риби і рибопродуктів у внутрішньому споживанні порівняно з попереднім роком збільшилася на 4,4 відсоткових пункти, що відбулося на фоні зростання споживчого попиту на таку продукцію внаслідок зниження цін на неї (за даними Держстату, у 2012 році індекс цін на рибу і рибопродукти становив 98,3 відсотка).

Основну частину імпорту плодово-ягідної продукції складають екзотичні види фруктів (цитрусові, банани, фініки, ананаси тощо), питома вага яких у загальному обсязі імпорту плодово-ягідної продукції у 2012 році становила майже 70 відсотків.

Позитивним моментом стало зменшення частки імпорту у внутрішньому споживанні цукру з 15,3 відсотка у 2011 році до 0,6 відсотка у 2012 році, що обумовлено достатнім наповненням внутрішнього ринку буряковим цукром вітчизняного виробництва.

Таблиця 5

Розрахунок імпортозалежності за групами продовольства, тис. тонн

	Імпорт продуктів у 2012 році у перерахунку на основний продукт (за даними Держстату)	Ємність внутрішнього ринку у 2012 році (за даними Держстату)	Відсоток імпортозалежності, %	
			2012 рік	Довідково: 2011 рік
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	139	4990	2,8	1,7
М'ясо і м'ясопродукти	423	2478	17,1	10,4
Молоко і молокопродукти	410	9797	4,2	2,7
Риба і рибопродукти	441	620	71,1	66,7
Яйця (млн. шт.)	69	14020	0,5	0,4
Овочі та баштанні	213	7452	2,9	3,8
Плоди, ягоди та виноград	1171	2432	48,1	48,3
Картопля	23	6394	0,4	0,6
Цукор	10	1713	0,6	15,3
Олія рослинна всіх видів	231	591	39,1	39,8
із неї олія соняшникова	1	450	0,2	0,2

Внаслідок підвищення споживчого попиту на м'ясо і м'ясопродукти, який, незважаючи на нарощування виробництва, на сьогодні не взмозі задовольнити українські сільгоспвиробники, у 2012 році порівняно з попереднім відмічалось зростання імпорту м'яса і м'ясопродуктів, частка якого у внутрішньому споживанні зросла на 6,7 відсоткових пункти і склала 17,1 відсотка.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У 2012 році відбулося покращення більшості індикаторів, що характеризують стан продовольчої безпеки України: зросла до 2954 ккал середньодобова калорійність раціону населення країни, що на 18,2 відсотка перевищує граничний критерій; поліпшився рівень доступності продуктів харчування для населення країни: витрати на харчування становили 52 відсотка від сукупних витрат домогосподарств проти 53,1 відсотка у попередньому році; відбулося скорочення диференціації соціальних груп за показником продовольчих витрат. Забезпечено формування державного інтервенційного фонду продовольчого зерна на рівні 1,68 млн. тонн, що відповідає положенням Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України" та перевищує встановлений граничний критерій. Задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності, здійснювалося по переважній більшості груп продовольства за рахунок продукції вітчизняного виробництва.